

UDK 332.143:519.2(497.11)

316.42(497.11)

Оригиналан научни рад

Original scientific work

Марија Ивковић**ДИСПАРИТЕТИ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА СРБИЈЕ¹
У СВЕТЛУ ИНДЕКСА ХУМАНОГ РАЗВОЈА***

Извод: У циљу представљања регионалних диспаритета Србије одабран је Индекс хуманог развоја (ХДИ) као један од основних и често коришћених агрегатних показатеља, препоручен и развијен од стране Уједињених нација. Приликом израчунавања вредности за ниво општина, јавио се проблем недоступности података за ниже просторне јединице, те су поједини показатељи супституисани сличним. На основу добијених вредности индекса, општине су подељене у пет група. Добијене вредности су представљене на карти и дата је анализа регионалних разлика.

Кључне речи: индекс хуманог развоја, регионални диспаритети, Србија

Abstract: In order to present regional disparities of Serbia, Human Development Index (HDI) was selected as one of the basic and commonly used aggregate indicators, recommended and developed by the United Nations. When calculating the values for the municipality level, the problem of unavailability of data for the lower spatial units arose, thus some indicators were substituted by similar ones. Based on the calculated values of the index, the municipalities were divided into five groups. The obtained values are presented on a map and an analysis of regional differences is provided.

Key words: Human Development Index, regional disparities, Serbia

Уводна разматрања

У Републици Србији постоје оштре регионалне разлике у економском и социјалном развоју. Са једне стране, развијенијим центрима долази до прекомерне концентрације становништва и привреде, што производи негативне последице у економској, социјалној, просторној и еколошкој сфери, док на другој страни стоје области опадања економске и привредне моћи и иселјавања становништва. Транзициони процес додатно је мултипликовао регионалне диспропорције и узроковао бројне системске нескладе, економске, социјалне и демографске асиметричности (Јакопин Е., Пе-

¹ Без података за Косово и Метохију које је према Резолуцији 1244 под управом УНМИК.

* Рад представља резултат истраживања на пројекту 47007, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ришић, А., 2009). Према Јакопин Е., и Тонтић С. (2007) неуједначеност нивоа развоја целокупне територије Србије детерминисана је првенствено разликама у економском аспекту развоја и из тог разлога неједнаких могућности за остваривање свих људских потенцијала. Привреда Србије је концентрисана на подручја великих градова и центара које одликује изразита привлачност у односу на остатак земље и рурална подручја како за капитал тако и за становништво (Стратегија регионалног развоја републике Србије за период од 2009 до 2012, 2007; Војковић, Г., 2007).

Мерење економских појава и активности (обим производње, национални доходак, запосленост, извоз и сл.) основа је за утврђивање економске политике и њених инструмената, а у циљу укупне ефикасности (Комазец, Љ., 2013). Укључивањем већег броја индикатора наглашава се мултидимензионалност људског развоја. При том је акценат са чистог економског развитка померен на благодет, срећу и просперитет појединца. Овакав приступ, који узима у обзир појединца и задовољење његових личних потреба и остваривање његовог људског потенцијала, назива се «концепт хуманог развој» (Јакопин, Е., Тонтић, С., 2007).

Одрживи хумани развој као концепт, ставља људску индивидуу у центар развојног процеса, а главну сврху развоја дефинише као креирање погодног окружења у коме би сви људи могли да воде дуг, здрав и креативан живот (УНДП). Концепт хуманог развоја полази од тезе да уколико раст материјалног богатства није праћен позитивним променама основних животних услова онда се не може говорити о вишем степену развоја (Seers, 1972. - према «Показатељи хуманог развоја», УНДП, 2006). Концепт хуманог развоја служи и као средство за развој политике које тежи побољшању друштвене, културне и економске средине и доприноси људској добробити (Цвејић, С., Бабовић, М., Пудар, Г., 2011).

У сврху сагледавања регионалних диспаритета Србије када је у питању свеукупни људски развој определили смо се за коришћење Индекса људског развоја као агрегатног показатеља, и упоређивање регионалних разлика добијених израчунавањем индекса за ниво општина.

Индекс људског развоја – ХДИ

Одељење Уједињених нација за развој (УНДП) радило је на развијању и унапређењу више агрегата који се користе за сагледавање развоја и за поређење земаља међу собом. Међу многобројним показатељима најчешће је у употреби *Индекс хуманог развоја* (Human Development Index, ХДИ) који користе и Уједињене нације као најпогодније мерило животног стандарда становништва. ХДИ је настао 1990., а дорађен је 2010. године

ХДИ је синтезни тј агрегатни показатељ, који се ослања на три димензије људског развоја и то:

1. Дуг и здрав живот: изражава се кроз очекивано трајање живота од рођења;

2. Приступ образовању: изражава се кроз просечан број година школовања (године које су лица стара 25 година и више провела у образовању) и очекиване године школовања (године које ће петогодишње дете провести у образовању у свом целокупном животу).

3. Пристојан животни стандард: изражава се кроз – бруто национални доходак по становнику (ГНИ пер capita).

Свака од ове три димензије образује индекс (индекс здравља, индекс образовања и индекс зараде) и сам ХДИ се дефинише као геометријска средина ова три индекса. Вредност индекса се креће од 0 до 1, при чему 1 означава највиши, идеалан развој.

Индекс хуманог развоја је критикован јер представља такозвани „западни модел развоја“ и не укључује еколошке индикаторе, индикаторе технолошког развоја и доприносе развоју цивилизације, односно фокусира се на национална постигнућа и рангирање међу земљама. Такође замера му се и да посматра развитак земаља из глобалне перспективе, а проблематична је и класификација на земље са високим, ниским и средњим нивоом развоја (Wolff, Н., Chong, Н., Auffhammer, М., 2011). Ипак и даље је један од најчешће коришћених показатеља за приказивање и упоређивање развоја појединих земаља и региона.

Израчунавање ХДИ-а за општине у Србији

Приликом рачунања ХДИ-а за општине у Србији, јавља се проблем недоступности података. Од 4 податка потребна за рачунање један недостаје, док су остали израчунати на основу података из пописа, виталне статистике и/или других статистика. Конкретно подаци потребни за рачунање овог индекса прикупљени су на следећи начин и из следећих извора:

– Очекивани животни век на рођењу – Подаци за овај показатељ прикупљени су за све општине, из Виталне статистике Републичког завода за статистику. За Србију у просеку очекивани животни век на рођењу износи 74,74 године, док се за општине креће од 77,22 за општину Врачар и 77,44 за Сврљиг, до 70,13 за општину Чока (2012. година).

– Средњи број година школовања за лица стара 25 и више година – Подаци за овај показатељ су замењени са вредностима за популацију стару 15 и више година будући да се у нашој пописној статистици школска спрема одређује за лица стара 15 и више година. Подаци су израчунати за све општине из образовне структуре становништва из Пописа 2011. узимајући у обзир бројност лица сваке категорије школовања и дужину одређене врсте школе. Израчунат просек за Србију је 10,5, а вредности по општинама варирају од 13,98 за Врачар до 7,7 за Гацин Хан, Жагубицу, Жабаре и Ражањ.

Марија Ивковић

– Очекивани број година школовања – Овај показатељ није било могуће добити нити израчунати из статистичких база за ниво општина. Зато је у сврху израчунавања ХДИ вредности коришћена вредност за целу Србију (из УНДП базе података за све земље света) за све општине. У том смислу, овај показатељ није допринео издвајању и диференцирању општина, већ је само омогућено да се индекс израчуна за све општине, док су диференцијацији допринеле остале вредности.

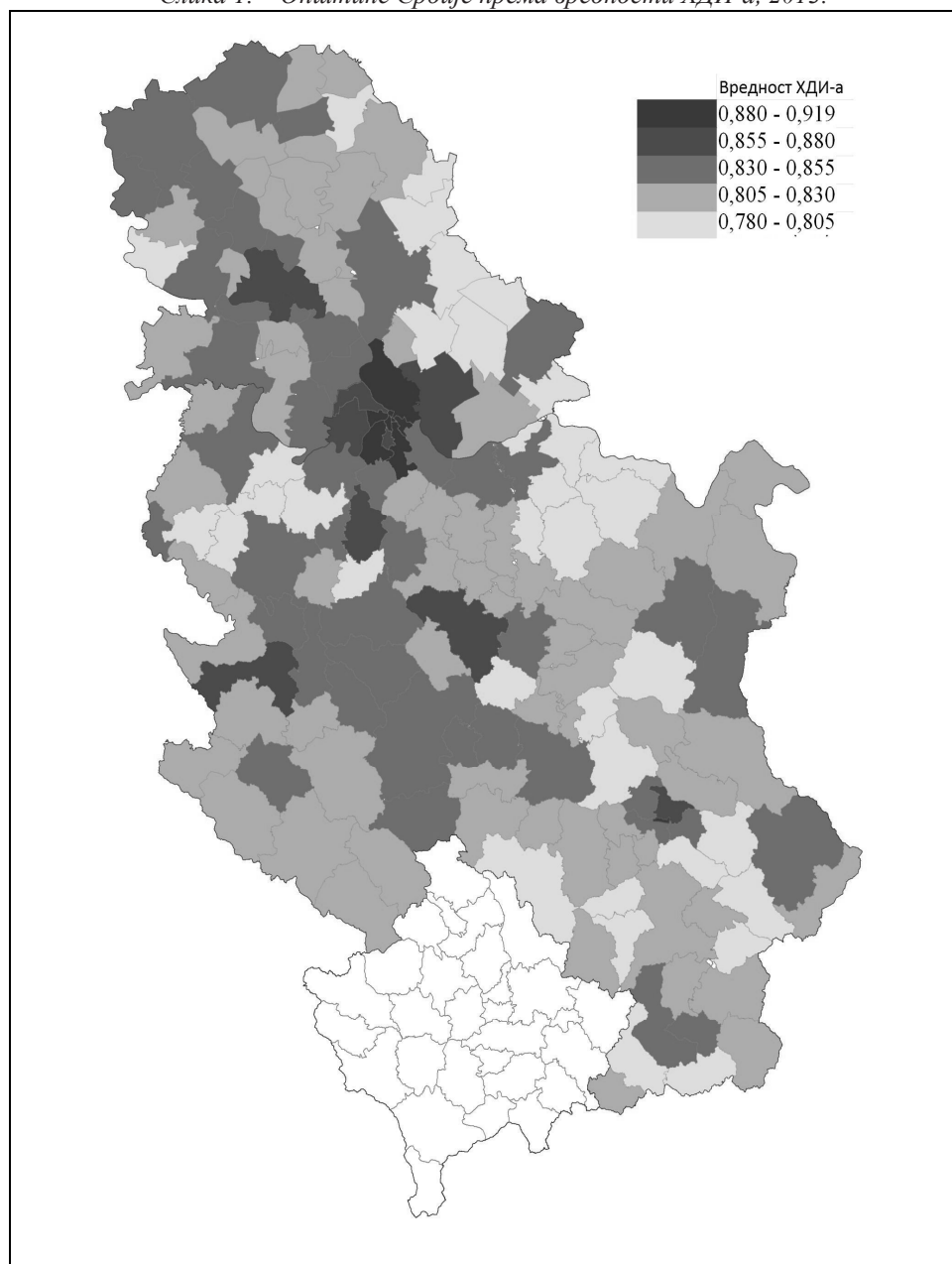
– Бруто национални производ – Због недоступности података о БНД-у за ниво општина у Србији, а у циљу представљања разлика у њиховом економском развоју, урађено је поређење општина на основу висине просечних зарада у динарима (без пореза и доприноса) по запосленом. Подаци су преузети из Статистике запослености и зарада за 2013, из ДевИнфо базе за сајта РЗС-а. Просек за Србију је 43932 динара, док за поједине општине варирају вредности од 66163 динара за Београдску општину Стари Град до 27 314 у Малом Црнићу.

Табела 1. – Израчунавање ХДИ-а за поједине општине

Општина	Очекивано трајање живота	Просечне године школовања	Очекиване године школовања	Просечне зараде	Индекс очекиваног живота	Индекс образовања	Индекс животног стандарда	ХДИ вредност
Барајево	75,06	10,33	13,6	38026	0,866	0,790	0,877	0,843
Вождовац	76,05	12,4	13,6	42588	0,882	0,865	0,894	0,880
Лазаревац	73,9	10,44	13,6	64941	0,848	0,794	0,956	0,863
Младеновац	74,1	10,3	13,6	29148	0,851	0,789	0,838	0,825
Н. Београд	76,49	13,14	13,6	59266	0,889	0,891	0,943	0,907
Обреновац	73,85	10,29	13,6	53409	0,847	0,788	0,927	0,852
Палилула	75,11	11,87	13,6	57675	0,867	0,847	0,939	0,883
Сопот	75,46	9,68	13,6	32189	0,872	0,765	0,852	0,828
Стари Град	75,72	13,86	13,6	66163	0,877	0,915	0,959	0,916
Сурчин	74,92	10,56	13,6	65718	0,864	0,799	0,958	0,871
Чукарица	76,1	12,25	13,6	44180	0,882	0,860	0,899	0,880
Б. Топола	72,64	9,77	13,6	36474	0,828	0,768	0,871	0,821
Мали Иђош	71,96	9,79	13,6	32665	0,817	0,769	0,855	0,813
Суботица	72,82	10,44	13,6	39761	0,831	0,794	0,884	0,835
Жигиште	70,8	8,97	13,6	36662	0,799	0,736	0,872	0,800
Пријеполје	74,22	9,75	13,6	32047	0,853	0,767	0,852	0,823
Трговиште	73,93	8,81	13,6	29334	0,848	0,729	0,839	0,804
Ваљево	74,96	10,18	13,6	36874	0,865	0,784	0,872	0,839
Мајданпек	73,44	9,28	13,6	46038	0,841	0,749	0,905	0,829

Извор: РЗС, Београд

Слика 1. – Општине Србије према вредности ХДИ-а, 2013.

Извор: Карта је урађена на основу података из РЗС-а.

За све општине Србије урађени су прорачуни и израчунати индекси: индекс очекиваног живота, индекс образовања и индекс животног стандарда, а затим и вредности на овај начин модификованог ХДИ за све општине. У прилогу је дата скраћена табела са вредностима индекса и ХДИ-а за поједине општине.

Регионални диспаритети на основу ХДИ вредности

Регионална компонента хуманог развоја је јасно изражена и указује на социо-економске неравномерности које утичу на остваривање људских потенцијала. Вредности ХДИ-а за општине у Србији крећу се од 0,781 за општину Мало Црниће до 0,919 за општину Врачар. Ради графичког представљања, општине смо поделили на основу вредности ХДИ-а у 5 група са интервалом од 0,25 (последња група је нешто већа по интервалу али она је и најмалобројнија). Највише општина сконцентрисано је у претпоследњој групи са најнижим вредностима (40,85%) и у групи са средњим вредностима (27,44%). Најмање општина је у двама групама које одликује висок ХД индекс.

Табела 2. – Општине према вредности ХДИ-а

	Вредност ХДИ-а	Број општина	% укупног броја општина
1.	0,880 и више (0,919)	8	4,88
2.	0,855-0,880	11	6,71
3.	0,830-0,855	45	27,44
4.	0,805-0,830	67	40,85
5.	0,780-0,805	33	20,12

Извор: РЗС, 2013.

Највише вредности ХД индекса бележе Београдске градске општине, конкретно: Врачар 0,919, затим Стари Град 0,916, Нови Београд 0,907 а следе Савски Венац са 0,894, Звездара 0,889, Палилула 0,883, Чукарица 0,880 и Вождовац 0,880. Ових 8 општина чине групу општина са највишим вредностима ХДИ индекса и у великој мери, а посебно прве три, по вредностима ХДИ-а, одскачу од осталих. Другу групу општина по висини вредности ХДИ-а чине такође поједине Београдске општине, затим градови Нови Сад и Ниш, као и Панчево, Крагујевац и Ужице. Ове две групе општина са вредностима индекса изнад просека чине заједно тек 11,5% укупног броја општина. Ипак будући да су у питању углавном велике градске општине у њима живи 35% становништва Србије.

Трећа група, односно централна група општина, јесу оне са вредностима ХД индекса од 0,830 до 0,855. Овде спада чак трећина укупног бр-

оја општина. То су општине централне Србије (Крушевац, Трстеник, Рашка, Чачак, затим Косјерић, Пожега, Рашка), општине које окружују Београд, Нови Сад и Ниш (Обреновац, Ниш Палилула, Стара Пазова, Инђија), општине северозапада Србије (Апатин, Сомбор, Суботица), као и поједине општине које чине средишта области (Јагодина, Врање, Зајечар, Пирот, Бор, Вршац, Зрењанин, Сента).

Најбројније су општине са ХД индексом од 0,805 до 0,830, односно са вредношћу индекса испод просека. Чак 67 општина спада у ову категорију и оне чине 40,8% укупног броја општина. Ове општине сконцентрисане су у југозападном делу Србије односно у области Рашке (све општине сем саме општине Рашка), затим у Шумадији (Смедеревска Паланка, Велика Плана, Младеновац, Сопот, Рача, Лапово, Баточина, Топола), Поморављу (Параћин, Ћуприја, Деспотовац, Варварин, Ћићевац) у централном делу Војводине и на југу Србије. Општине из групе са најнижим вредностима ХД Индекса чине чак петину укупног броја општина (20,12%) и сконцентрисане су на југу, истоку и североистоку земље. Укупно 100 општина односно чак 60,97% општина има вредности ХДИ-а испод просека.

Распоред и концентрација општина по групама на основу вредности ХДИ-а указује на одређене регионалне диспаритете. Тако се као области вишег степена развитка људског капитала и већег степена благостања појединца, јасно издвајају области великих градова: пре свега Београда, затим Новог Сада и Ниша, као и општине које чине прстенове око њих, затим средишта области и региона као и општине дуж Западне Мораве, и на коридору између Београда, Новог Сада и Суботице. Насупрот томе, општине источне, северо-источне и југо-источне Србије имају генерално ниже вредности ХДИ-а те се издвајају као области нижег нивоа друштвеног развоја. Вредности ХДИ за општине се одликују великим разликама како због разлика у висини просечних зарада по запосленом тако и на основу елемената који одређују социјални развој (просечних година школовања и очекиваног трајања живота). Како висина зарада директно утиче на вредности ХДИ-а, јавља се директна корелација између економског развитка и остваривања благодети појединца. Има и примера одступања у економском развоју и друштвеном развоју која се овде најчешће јављају на примеру мањих општинских центара. У том смислу је упадљива неуједначеност развоја појединих делова Србије и издвајање центра развоја у односу на периферију.

Закључак

У овом раду је примењен најчешће коришћен композитни показатељ, развијен и препоручен од стране УНДП-а. Проблем са којим се суочава при израчунавању индекса за општине, јесте недостатак одговарајућих података. У складу са тим, а у циљу добијања коначних вредности, извр-

шена је замена одређених индикатора другим сличним индикаторима, тако где је то било могуће и где је имало смисла, те су тај начин израчунате вредности можемо рећи „модификованог ХД Индекса“.

Поређењем израчунатих вредности, уочава се јасан дисбаланс у регионалном развоју Србије са издвајањем центра и периферије развоја. Центар развоја на основу вредности индекса људског развоја чине Београдски регион, градови Нови Сад, Ниш и поједини већи индустријски центри, као и општине које чине коридор између Београда и Новог Сада. Ове општине имају више вредности ХДИ-а, што се поклапа са вишим приманима и бољом економском ситуацијом. То нам указује на везу између економије и развојка друштва и остваривања благостања појединца, иако има примера да веза између висине зараде и благодети појединца није директна. На другој страни, издваја се развојна периферија која укључује општине југоисточне Србије, као и поједине општине источне и југозападне Србије, посебно оне коју су граниче ка Бугарској, Македонији, АП Косово и Метохија, Црној Гори и делом Румунији.

Поставља се питање у којој се мери овај индекс може користити за регионализацију и издвајање општина Србије у сврху рангирања њиховог свеукупног развоја и даље усмеравања развојних политика. Чињеница је да се приликом рачунања индекса узимају у обзир битне компоненте развоја друштва и остваривања људских потенцијала. Тако просечна зарада по запосленом даје добар увид у животни стандард становника општине, али ипак недовољно прецизно. Будући да се не узима у обзир висока стопа незапослености може се десити да је у општинама у којима успешно ради нека од великих фабрика зарада по запосленом у просеку већа него што је просек за земљу и за многе друге општине, али је и даље велики део лица радно способног узраста незапослен.

Како би се сагледао комплексан развој на нивоу општина Србије са свим специфичностима које поједине области носе (у економском, културолошком, демографском, социолошком и др. смислу) потребно је вршити и даље прилагођавање показатеља, обогаћивањем оним индикаторима који одражавају специфичне културно-историјске као и савремене процесе и појаве у нашем друштву.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Војковић Г. (2007): Становништво као елемент регионализације Србије. Српско географско друштво. Београд.
- Wolff, H., Chong, H., Auffhammer, M. (2011). Classification, Detection and Consequences of Data Error: Evidence from the Human Development Index. *The Economic Journal*, Volume 121, Issue 553, pages 843–870.
- Јакопин, Е, Перишић, А. (2009). *Ефекти интеграције Србије у ЕУ на регионални развој*. Факултет за економију, финансије и администрацију.

- Комазец, Љ. ПП Презентација: *Мерење економског развоја*. доступно на: http://www.ef.uns.ac.rs/Download/menadzment_zivotnom_sredinom/staro-2013-02-08/2012-03-09-merenje-ekonomskog-razvoja.pdf
- Јакопин, Е., Тонтић, С. (2007). *Анализа хуманог развоја Србије*, Републички завод за развој, Београд.
- Цвејић, С., Бабовић, М., Пудар, Г. (2011). *Студија о хуманом развоју – Србија 2010, Извори и исходи социјалног искључивања, Прво издање*, УНДП Србија, Београд.
- Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период од 2007 до 2012. УНДП (2006). *Показатељи хуманог развоја: Србија 2005*, Снага различитости, Београд.
- РЗС (2013). Регионални бруто домаћи производ 2010-2011. Београд.
- Попис становништва 2011, одговарајуће књиге пописа. Републички завод за статистику, Београд.
- Витална статистика одговарајућих година, Републички завод за статистику, Београд.
- База података по општинама ДевИнфо, доступна на сајту Републичког завода за статистику [хттп://webрзс.стат.гов.рс/ВебСите/](http://webрзс.стат.гов.рс/ВебСите/)

Marija Ivković

REGIONAL DEVELOPMENT DISPARITIES IN SERBIA ² IN THE LIGHT OF THE HUMAN DEVELOPMENT INDEX

Summary

The use and application of composite indicators to lower territorial units, specifically for the municipality level, has its advantages since including a number of indicators which give more complete insight into the development of economy, society and the realization of individual potentials. When selecting aggregates to be used, the purpose of analysis should be taken into account. In this paper, we applied the most commonly used composite indicator, developed and recommended by the UNDP.

The problem faced at the beginning of calculating the index for the municipality, is the lack of data for the lower territorial units. Accordingly, in order to obtain final values, where possible and where it made sense, the replacement of certain lacking data by other similar ones was made, and thus the values of this "modified HDI" were calculated.

By comparing the calculated values, the clear imbalance in the regional development of Serbia is noticed, with distinguish of the center and the periphery of development. Based on the values of HDI, the center of development consists of Belgrade region, the cities of Novi Sad and Niš and several major industrial centers, as well as municipalities that make up the corridor between Belgrade and Novi Sad. These municipalities have higher values of the HDI, which coincides with higher income and better economic

² Due to the unavailability of data, hereinafter Serbian refers to territory of Serbia without Autonomous Province Kosovo and Metohija.

situation. This suggests existence of link between the economy development and the overall development of society, although there are examples that the link between wages and overall human wellbeing is not straightforward. On the other hand, stands out developmental periphery, which includes municipalities of south-eastern Serbia as well as some municipalities of eastern and south-western Serbia, especially those that are adjacent to Bulgaria, Macedonia, Autonomous Province of Kosovo and Metohija, Montenegro and partly to Romania.

The question is to what extent this index can be used for regionalization and segregation of Serbian municipalities for the purpose of their overall development ranking and further development policy. The fact is that when calculating this index, the essential components of social development and the realization of human potential were taken into account. Thus, the average wage per employee gives a good insight into the life standards of the population of the municipalities, but still insufficiently precise. Since it does not take into account the high rate of unemployment, it may happen that in municipalities where some of the big factory successful works, wages per employees are higher than the average for the country and for many other municipalities, but still a big part of the working able population is unemployed.

However, in order to perceive the complex development of municipalities in Serbia with all the specifics of certain areas (in the economic, cultural, demographic, sociological and others aspects) further adjustment should be carried out by enriching those indicators with data that reflect specific cultural and historical as well as contemporary processes and phenomena in our society.